

Doba Ježíše Nazaretského

MIREIA RYŠKOVÁ

Karolinum

teologie

Doba Ježíše Nazaretského **Historicko-teologický úvod do Nového zákona**

Mireia Ryšková

Recenzovali:

prof. ThDr. Otakar A. Funda, Dr. Theol.

doc. Jiří Mrázek, Th.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Druhé, opravené a rozšířené vydání

© Univerzita Karlova, 2019

© Mireia Ryšková, 2019

Text opraveného a rozšířeného vydání této knihy byl připraven v rámci programu Progres Q01 Teologie jako způsob interpretace historie, tradic a současné společnosti.

ISBN 978-80-246-3532-3

ISBN 978-80-246-3565-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Mým zemřelým rodičům,
mé sestře a její rodině,
mým přátelům a studentům,
dřívějším i současným,
z úcty a vděčnosti vůči těm, kteří už vědí, jak věci jsou,
s láskou a radostí těm, kteří to společně se mnou stále hledají.*

OBSAH

1. HISTORICKÉ POZADÍ NOVOZÁKONNÍ DOBY /15

Od Alexandra Velikého po Herodovce (333–40 př. n. l.) /15

Palestina v době Heroda Velikého a jeho synů (40/37 př. n. l. – 39 n. l.) /26

Herodes Veliký (37–4 př. n. l.) /26

Tzv. Quiriniův census /30

Herodovi nástupci /34

Archelaos (4 př. n. l. – 6 n. l.) /35

Antipas (4 př. n. l. – 39 n. l.) /35

Filip (4 př. n. l. – 34 n. l.) /36

Judsko/Palestina v době římských prokurátorů a posledních Herodovců
(6 n. l. – 66 n. l.) /37

Judsko a Samařsko do správy Pontia Piláta /37

Pontius Pilatus /38

Agrippa I. (37; 39/40–44) /39

Do židovské války /40

Židovská válka a poslední zbytky židovské samostatnosti (66–135 n. l.) /43

Diaspora /46

Diasporní židovstvo /47

Proselytė /51

Bohabojní/bojící se Boha /52

Vzdálenější přívrženci /52

Filó/Filón Alexandrijský (25 př. n. l. – 50 n. l.) /53

Dílo teologické /53

Dílo filosoficko-teologické /55

Dílo historicko-politické /58

Chrám, synagoga, Zákon v době Ježíšově /59

Náboženský, správní a ekonomický význam Chrámu /59

Chrámový provoz /60

Velerada /61

Synagogy /61

- Zákon /64
- Náboženská seskupení v době Ježíšově /66
 - Saducejové /66
 - Farizejové /68
 - Esénští (eséni, esejci, esejí) /74
 - Učitel spravedlnosti /75
 - Pojetí obce /75
 - Vstup do obce /77
 - Nauka /77
 - Zélóti /79
 - Zákoníci /82
 - Starší /83
 - Herodiáni /84
 - Apokalyptické hnutí /86
 - Moudrost /87
 - Eschatologie /87
- Pokusy o obnovu v židovstvu v 1. století n. l. /89
 - Mesiánská hnutí v rámci povstaleckých hnutí roku 4. př. n. l. /89
 - Radikálně teokratické učení Judy Galilejského (rok 6 n. l.) /90
 - Prorocká opozice – hnutí Jana Křtitele a dalších proroků /92
 - Jan Křtitel /92
 - Další prorocké postavy po Janu Křtiteli /92
 - Protestní hnutí v Palestině z pohledu sociálního /94
 - Thaumaturgové a prorocké postavy /95
 - Profeticko-charismatická protestní hnutí (proroci slibující znamení – falešní proroci) /96
 - Nábožensko-politická a sociálně revoluční hnutí odporu /97
 - Sociální banditství s mesiánským protikrálem /99
 - Protiřímské povstalecké skupiny /100
 - Jan Křtitel a jeho učedníci /101
 - Ježíšovi učedníci /102

2. SOCIÁLNÍ A HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY V ŘÍMSKÉ ŘÍŠI A V PALESTINĚ V DOBĚ INTERTESTAMENTÁRNÍ A NOVOZÁKONNÍ /106

- Římská říše /106
 - Rodina /107
 - Manželství /111
 - Dům a domácnost /116
 - Náboženský život /118
- Sociální rozvrstvení antické společnosti /120
 - Elita (*honestiores*) /122

- Aristokracie /123
- Bohatí bez politicky vedoucího postavení /125
- Závislí – *retainers* (Gefolgsleute) /125
- Neelita/Masa (*humiliores*) /126
 - Chudí /126
 - Otroci /129
 - Propuštěnci /135
 - Klienti /135
- Antické spolky /136
 - Struktura spolků /137
 - Sociální složení spolků /138
- Korintská obec /139
 - Sociální složení /139
 - Domovská/domácí církve /141
- Žena v antické společnosti /144
- Právo a soukromě-veřejný charakter života /147
- Armáda /150
- Hospodářství antické společnosti /152
- Základní charakteristiky antického hospodářství /153
 - Vztah k práci /154
 - Peníze a jejich kupní síla /155
 - Zemědělství /157
 - Povinné dávky, služby a daně /158
 - Daně /158
- Palestina /160
 - Rodina /160
 - Role ženy /164
 - Svatba /167
 - Porod, výchova, vztah k dětem /168
 - Každodenní činnost ženy v domácnosti /169
- Hospodářství /175
 - Zemědělství /175
 - Řemeslo /176
 - Obchod /177
- Sociální poměry /178
 - Daně a povinné dávky (odvody) v Palestině /179
 - Elita /184
 - Ne-elita (spodní vrstvy) /185

3. JEŽÍŠ V HISTORICKÉM KONTEXTU SVÉ DOBY /190

Galilea – místo Ježíšova života a veřejného působení /192

- Galilea: přírodní, sociálně-ekonomické a náboženské podmínky /192
- Nazaret kontra Betlém? /195
- Kafarnaum – hlavní místo Ježíšovy činnosti /197
- Ježíšova rodina /198
 - Exkurz – Ježíšova rodina a jeho bratři a sestry /201
- Ježíšovi učedníci /203
- Ježíš a ženy /207
- Jeruzalém a pašijové události /209
- Ježíš a jeho životní data – relativní chronologie /210
- Ježíš a Jan Křtitel /214
 - Jan Křtitel a jeho hlásání /214
 - Životopisné údaje /214
 - Janovo hlásání /215
 - Adresáti /218
 - Jan a Kumrán /219
 - Janův křest /219
 - Ježíšův křest v Jordáně /221
 - Ježíšova nauka ve vztahu k nauce Jana Křtitele /222
- Ježíšova veřejná činnost /224
 - Ježíšovy etické postoje a nauka /225
 - Ježíšova etika v kontextu židovské etiky /225
 - Etika podle Tóry /226
 - Zpřísnění norem /227
 - Uvolnění norem /228
 - Ježíšova etika mezi mudroslovnou tradicí a eschatologickým nárokem /229
 - Společenství s hříšníky a lidmi na okraji společnosti /232
- Eschatologie /233
 - Boží království a jeho blízkost /233
 - Soud /234
- Mesiánské tituly a jejich používání Ježíšem samým /235
 - Mesiáš (Christos) /235
 - Syn Boží /236
 - Syn člověka /237
- Ježíšovy mocné činy a zázraky /237
- Ježíšova slova /239
 - Abba jako výraz zvláštního vztahu k Bohu-Otci, Ježíšova synovství /241
 - Otčenáš /242
- Ježíšovo sebepochopení /250
 - Mocné skutky, znamení a prorocká gesta jako výraz Ježíšovy moci, autority, sebepochopení /251

- Charisma – povolání k následování /252
- Ježíšovo vědomí násilné smrti jako vykupujícího aktu /253
- Přijetí smrti a víra ve vzkříšení /256
- Poslední večeře /257
 - Tradice Ježíšových slov při Poslední večeři – slova ustanovení /258
 - Původní podoba slov /263
 - Mk 14,22–25 /264
 - Mt 26,26–28 /266
 - L 22, 14–20 /267
 - 1 K 11, 23–26 /268
- Zmrtvýchvstání /270

4. PROCES VZNIKU NOVÉHO ZÁKONA /272

Fáze vzniku Nového zákona – písemné fixace tradice /275

Nejstarší podoby reflexe víry a „literární žánry“ /279

Mesiánské tituly – tzv. výsostné tituly /279

Mesiáš /280

Syn Boží /282

Pán /283

Syn člověka /284

Spasitel /289

Syn Davidův /289

Formule víry /290

Formule víry v 1 K 15,3–8 /292

Ř 1,3n. – tzv. formule Syna /295

Christologické hymny /295

Fp 2,6–11 /296

Ko 1,15–20 /296

J 1,1–18 /298

1 Tm 3,16 /302

Žd 1,3–4 /302

Vznik evangelií /303

Předevangelní tradice /303

Vyprávění/Příběhy /304

Řeči/Výroky /342

Směšené/přechodné formy /344

Pramen Q /344

Evangelium jako literární žánr /346

Synoptický problém – vznik synoptických evangelií /348

5. ŠÍŘENÍ KŘESŤANSTVÍ NA ZÁPAD A VZNIK CÍRKEVNÍCH OBCÍ

V 1. STOLETÍ N. L. /352

Počátky církve /354

Palestina a Jeruzalém /356

Křesťanství mimo Palestinu – sever, severozápad, severovýchod /360

Šíření křesťanství na západ do Evropy, Pavlova misie /362

Pavlův přínos pro konstituování křesťanství /363

Šíření křesťanství na jih /371

Rozchod s židovstvím /371

Rozmanitost křesťanství a vznik prvních herezí /374

Jednotlivé skupiny rané církve /375

Judaizující židokřesťané v Jeruzalémě a Judsku /376

Helénistické židokřesťanství /380

Pohanokřesťané – antiuchijská obec a další obce v pohanském prostředí /384

Korintští libertinisté a korintská obec /389

Sociální pozadí korintské obce (pavlovských obcí) /392

Putující kazatelé, misionáři – misie /393

Sociální zakotvení putujících charismatiků /397

Nenastalá parúzie a apokalyptika /399

Očekávání brzkého příchodu Páně a problém nenastalé parúzie /399

Role apokalyptiky, apokalyptických představ v křesťanství /400

Čas církve /401

Přechod od putujících misionářů a kazatelů k usedlým místním obcím /401

(Od „bezdomovce“ Ježíše přes putující misionáře, neúnavného cestovatele Pavla ke strukturovaným obcím s místním vedením) /401

Dvanáct /401

Vznik úřadů /402

Starší /403

Proroci, učitelé a apoštolové /405

Biskupové – *episkopoi* a jáhni – *diakonoi* /408

Církevní obec a postavení žen a otroků v ní /413

Domácí církev /413

Role ženy v prvotní církvi /413

Otroctví v prvotní církvi doby Pavlovy /421

Janovské obce a jejich splynutí s tzv. velkou, petrovskou církví /423

Rozchod se Židy /424

Vznik a původ obce /424

Konkurence s hnutím Jana Křtitele /425

Vliv gnóze a rozpad obce na dvě části /426

Obec bez „hierarchického zřízení“ /427

Problém gnóze /430

- Základní nauka /430
- Základní rysy gnóze /432
- Hlavní představitelé a zdroje /433
- Nejstarší mimobiblická svědectví o Kristu a křesťanech /434
 - Josephus Flavius – Židovské starožitnosti /434
 - Židovské prameny – Talmud /437
 - Syrský pramen – dopis syrského stoika Mary bar Sarapiona /438
 - Římské prameny /439
 - Plinius Mladší (61/62–113, možná až kolem 120) – dopis císaři Trajánovi /439
 - Tacitus (55/56 – kolem 120) – Anály /442
 - Suetonius (70 – kolem 130) – Životopisy dvanácti císařů /443
 - Hadrián (76–138) /444
 - Thallus /445
- Křesťané ve společnosti na konci prvního století /447
 - Sociální situace a integrace do společnosti /449
 - Vnitřní problémy obcí s „heretickými“ názory a skupinami a ochabováním víry /452
 - Sk 20,29–35 /452
 - Tt 1,10–16 a 3,9nn. /453
 - 1 Tm 1,3–11 /454
 - 1 J 2,18–26 /455
 - 2 J 7–11 /455
 - Ju 4.8.16–19 /455
 - 2 Pt 2,1–3.18–22 /456
 - Zj 2,4n.; 3,1b–3.15–17 /457
 - Postavení křesťanů ve vztahu k Židům a „pronásledování“ ze strany Židů /458
 - Diasporní židovstvo a křesťanské obce /463
 - Zjevení Janovo 2,9.13; 3,9 /466
 - Pronásledování ze strany pohanů/římských úřadů /468
 - Pronásledování apoštolů a misionářů /469
 - Claudiův edikt /470
 - Pronásledování za Nerona /471
 - Pronásledování po roce 70 /472
 - Domicián (81–96) /474
 - Žd 3,12n.; 6,4–6; 10,26–39 /476
 - 1 Pt 2,11–17; 3,13–17; 4,2–4.12–15 /478
 - 2 Te 1,4–10 /481
 - Zj 20,4 /482
 - Situace na přelomu 1. a 2. století za císařů Trajána (98–117) a Hadriána (117–138) /482
 - Shrnutí /483

ZÁVĚREM /488

PŘÍLOHY /490

Přehled římských císařů do r. 138 n. l. /490

Rodokmen Herodovců /491

Herodovci uvedení v Novém zákoně /492

Rodokmen Hasmoneovců /494

Makabejští – Hasmoneovci /495

Biblické zkratky /496

Zkratky a vysvětlivky /499

Redakční poznámka /501

Bibliografie /502

Rejstřík biblických míst /517

1. HISTORICKÉ POZADÍ NOVOZÁKONNÍ DOBY

Dobou novozákonní se rozumí doba zhruba od narození, resp. veřejného vystoupení Ježíše Nazaretského do konce 1. století, tedy doba Ježíšova působení, vzniku prvotních obcí (rozšíření církve) a vzniku Nového zákona. Protože se Ježíš narodil do konkrétní historické, kulturně-politické a sociální situace, je třeba se zabývat v rámci novozákonní doby i dobou bezprostředně předcházející, tedy 1. století př. n. l., resp. situací vzniku, rozkvětu a zániku hasmoneovského státu, protože v této době se utvářela nejen víceméně všechna důležitá nábožensko-politická seskupení v Izraeli, ale také se kladly základy jak změny náboženského myšlení, tak sociálních a kulturních proměn. V širším slova smyslu je třeba se zabývat fenoménem tzv. intertestamentárního judaismu, tj. judaismem v období helénismu do vzniku Nového zákona.

Od Alexandra Velikého po Herodovce (333–40 př. n. l.)

Dobyvačnou politikou Alexandra Velikého (333–323 př. n. l.) se helénismus jako společenskopolitický a kulturní fenomén rozšířil do celé středomořské oblasti včetně Palestiny. Palestina se v následujících stoletích stala místem, kde se prolínala tradiční židovská kultura a religiozita s helénistickou. I když si ortodoxní židovská společnost uchovávala – zejména pokud jde o národně náboženskou svěbytnost – svou identitu, přesto se nelze domnívat, že zůstala zcela stranou helénistických vlivů,¹ jakkoliv se jim snažila přinejmenším v náboženském ohledu čelit.² Hovořit ostatně o židovské společnosti v této

1/ To se týká jak hospodářského, tak kulturního života – blíže k tomu souhrnně viz M. Hengel, *Judentum*, s. 105nn.; s. 191nn. Řečtina byla v samotné Palestině používána ve vojenských a aristokratických kruzích již ve 3. století př. n. l. „Jeruzalém byl od doby Ptolemaiovců městem, v němž se stále více hovořilo řecky. Makabejské povstání na tom změnilo jen málo; v novozákonní době mezi Herodem a zničením [Jeruzaléma] v r. 70 n. l. musela být podle dochovaných řeckých nápisů v Jeruzalémě usazena významná menšina, jejíž mateřštinou byla řečtina“ (s. 193).

2/ Srov. Hengel, *Judentum*, kap. III, s. 199–463.

době jako o jedolitém fenoménu je značným zjednodušením, neboť tehdy stejně jako dnes se společnost skládala z různých vrstev, skupin a proudů, jejichž hodnocení situace a zájmy se i při deklarování stejného cíle značně lišily. Ostatně ani helénismus se svým kulturním a náboženským synkretismem nepředstavoval jedolitou veličinu. Jisté ovšem je, že bez podílu samého židovstva by rozšíření helénismu naráželo na mnohem větší obtíže a celou společnost by pronikl podstatně méně. K tomu je třeba podotknout i to, že po vítězném tažení Alexandra Velikého a v době správy celého území jeho nástupci (diadochy) a jimi založenými dynastiemi byla Palestina územím nejen židovského, ale i nežidovského obyvatelstva (např. Dekapolis, řecká města v Galileji, na pobřeží).

Po smrti Alexandra Velikého³ byla jeho říše po dlouhých a komplikovaných bojích rozdělena na tři části (evropskou, egyptskou a syrskou). Evropskou část po zabití Alexandrových přírodních příbuzných ovládli Antigonovci, egyptskou od roku 322 Ptolemaiovci a syrskou po roce 302 Seleukovci. Palestina se dostala nejdříve do mocenského vlivu Ptolemaiovců, kteří byli tolerantní vůči náboženství národů na svém území. Ostatně starověk jako takový se vyznačoval velkým synkretismem, z něhož se židovské náboženství svým monoteismem značně vymykalo; nicméně v rámci ptolemaiovské správy Palestiny nedocházelo k větším konfliktům. Kniha Sírachovec např. ukazuje ještě klidnou recepci helénismu při zachování hrdosti na vlastní kulturu a tradice. Alexandrie jako významné mezinárodní politické, správní, obchodní, kulturní (bylo zde Museion, prestižní intelektuální centrum tehdejšího světa s proslulou knihovnou až o 900 000 svitcích) a náboženské centrum, velký přístav a jedno z největších měst tehdejšího středomořského světa se stávala zároveň důležitým střediskem židovské kultury.⁴ Právě v době Ptolemaiovců⁵ začal překlad židovských posvátných spisů do řečtiny (Septuaginta – LXX), v Alexandrii byla velká a významná židovská komunita. Počet Židů v Egyptě

3/ K dějinám této doby viz: W. Grundmann (ed.), *Umwelt*, s. 132–291; P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, s. 48–55; S. Segert, *Starověké dějiny Židů*; P. Schäfer, *Dějiny Židů v antice*, s. 15–67.

4/ Podrobnější informace o antické Alexandrii s další literaturou viz: A. M. Millard, *Alexandria*, in: *Das Grosse Bibellexikon I*, s. 43–45; G. Schimanowski, *Alexandria*, in: *Scherberich, Klaus (ed.), Neues Testament und Antike Kultur*, s. 127–132.

5/ Tj. asi v pol. 3. století př. n. l., údajně v době panování Ptolemaia II. Filadelfa (285–247 př. n. l.). Ke vzniku překladu existuje pseudepigraf, tzv. Aristeův dopis. Jeho přesné časové zařazení je obtížné, bývá datován do poloviny 2. století př. n. l. Český text viz *Knihy tajemství a moudrosti I*, 25–77. Židovský diasporní historik Demetrios, který psal v době Ptolemaia IV. (222–205), již řecký text znal a používal, viz Hegermann, *Das hellenistische Judentum*, in: Grundmann, *Umwelt*, s. 315. Ve 3. století byl přeložen zřejmě Pentateuch a brzo po něm proroci a poté i ostatní spisy, jak dokládá prolog ke knize Sírachovec. Její autor přišel do Egypta roku 132 př. n. l.

dosáhl v době Ježíšově asi 1 milionu osob, v samotné Alexandrii – která byla rozdělena na pět městských částí – patřila podle líčení Filóna Alexandrijského celá jedna část Židům a v další měli převahu.

Z hlediska státní správy a hospodářství zavedli Ptolemaiovcí i na území Syropalestiny centralizovaný systém, který fungoval úspěšně už v Egyptě. Země byla rozdělena na správní celky, v jejichž čele stál *strategos* pro věci vojenské a *oikonomos* pro věci hospodářské. Země byla zatížena různými daněmi a dávkami. Ptolemaiovcí byli velmi úspěšní ve svých snahách získat z podřízeného území maximum zisku, což bylo samozřejmě možné jen na účet venkovského (zemědělského) obyvatelstva, které bylo vykořisťováno více než dřív. Na rozdíl od něho vyšší vrstvy participovaly na hospodářském rozkvětu státu a stávaly se díky tomu i průkopníky helénizačních tendencí. Mezi zemědělským obyvatelstvem a státním aparátem stála jako zprostředkovatel domácí aristokracie (vlastníci pozemků a vysoká kněžská aristokracie), jež se pro své spojení s vládoucí dynastií podílela na zisku, a tím pádem i na vykořisťování svobodných (či přesněji polosvobodných) zemědělců. Zápas o Syropalestinu mezi Ptolemaiovcí a Seleukovci probíhal prakticky po celou dobu, kdy měli Ptolemaiovcí nad Palestinou moc (tzv. syrské války).

Ptolemaiovcí ztratili v Palestině definitivně mocenský vliv po neúspěchu v roce 198⁶ (bitva u Paneas) a Palestina se dostala do přímé závislosti na Seleukovcích. Změna vlády byla židovským obyvatelstvem (resp. jeruzalémským a judským) zpočátku vnímána celkem pozitivně, neboť se mu dostalo značných úlev na daních a bylo mu králem garantováno právo žít podle tradic otců⁷ (Antiochus III.), nicméně nastoupením Antiocha IV. se situace začala silně vyhraňovat a polarizovat a vstřícná hospodářská i nábožensko-politická opatření byla nakonec odvolána. Seleukovci, jejichž říše nebyla na rozdíl od ptolemaiovského panství centralizovaná, nýbrž rozdrobená, začali svou říši pomocí helénismu (helénistického životního stylu) sjednocovat a upevňovat, což se dotklo i židovského náboženství. Dlužno ovšem podotknout, že zejména vrchní vrstva židovské společnosti (aristokracie) se k helénistickému způsobu života i myšlení přiklonila s představou, že jedině takto lze udržet

6/ P. Schäfer, Dějiny Židů, s. 36, uvádí rok 200 jako rok bitvy, v níž Antiochos porazil ptolemaiovského vojevůdce Skopu. Do roku 198 trvalo Antiochovi, než se mu podařilo získat celé dříve ptolemaiovské území.

7/ Protože však garantem tohoto práva byl král, mohl ho ze svého rozhodnutí změnit. Tóra nebyla prosazována božskou, nýbrž panovníckou autoritou, o její platnosti jakožto zákona rozhodoval pohanský panovník. Úskalí tohoto zdánlivě benevolentního přístupu se posléze projevila.

židovství jako významnou veličinu.⁸ Do tohoto proudu spadá i mocensko-politický zápas o velekněžský úřad, který se stal zdrojem konkurenčních bojů a úplatkářské politiky. Se změnou vlády propukly i vnitřní konflikty v samotné domácí vládnoucí třídě, jež se rozpadla na dvě křídla: konzervativní proptolemaiovské kolem velekněze Oniáše a jeho rodiny a reformní proseleukovské křídlo, jehož příslušníci náleželi zejména k velekněžskému rodu Tobiadovců. Proseleukovští reformátoři chtěli přizpůsobení židovského náboženství okolnímu světu, očistu kultu, resp. jeho redukci na chrámový kult jednoho nezobrazitelného Boha bez dalších zvláštností (obřízky, sabatu, předpisů kultovní čistoty, jídelních, stravovacích ad.): „V oněch dnech vzešli z Izraele svévolníci a svedli mnohé. Říkali: ‚Pojďme a uzavřeme smlouvu s okolními pohany; vždyť v té době, co jsme se jich stranili, potkalo nás jen mnoho zlého.‘ Ten návrh se zalíbil a někteří z lidu se ochotně vypravili ke králi. Ten jim dal plnou moc žít podle práva pohanů. Vystavěli v Jeruzalémě stadion podle vzorů pohanů a odstranili znamení své obřízky. Odpadli od svaté smlouvy a spráhli se s pohany, propůjčili se k páchání zla“ (1 Mak 1,11–15).

Napětí vyvrcholilo v roce 175 př. n. l., kdy se velekněz Oniáš postavil proti helénizaci Jeruzaléma, tedy proti reformním snahám, vedeným Oniášovým bratrem Jasonem, který se za pomoci Antiocha IV. zmocnil velekněžského úřadu. Oniáš byl posléze roku 170 zavražděn a jeho stoupenci uprchli do ptolemaiovského Egypta, kde v Leontopoli založili nový konkurenční chrám, který přečkal jeruzalémský Chrám o tři roky – byl uzavřen Římany roku 73. Helénizaci tak byly v Palestině otevřeny dveře naplno; Jeruzalém se stává významným helénistickým centrem, které žije životem helénistických městských center (bylo zde např. zřízeno *gymnasion* a *efébion*).⁹ V této tendenci bude pak pokračovat i Herodes Veliký, ovšem už za jiných historických okolností.

I Jasonovo reformní křídlo se posléze rozpadlo na dvě části: umírněné reformátory kolem legitimního velekněze Jasona (měl sadokovský původ)

8/ K tomu blíže M. Hengel, *Judentum*, kap. IV (s. 464–564); Theissen – Merz, *Der historische Jesus*, s. 126–134.

9/ Podle líčení 2 Mak 4,7–28 požádal velekněz Jason dokonce Antiocha IV. (za úplatu) o právo zapsat příslušníky *efébia* a *gymnasia* mezi Antiochejské, tj. o právo na antiochejské občanství, tedy nový politický status. Tomu král nejen z ekonomického prospěchu rád vyhověl, neboť to vycházelo vstříc jeho snaze sjednotit etnický a nábožensky nehomogenní stát pomocí helénistického životního způsobu. Autor 2 Mak kriticky uvádí Jasonovy reformy, které šly tak daleko, že kněží zanedbávali službu u oltáře, a Jason dokonce poslal peníze na pohanské hry do Tyru jako oběť Heraklovi, což poslové nakonec neučinili, nýbrž je věnovali na stavbu trojeslic. Se změnou životního stylu bylo u radikálních stoupenců helénizace spojeno i odstranění obřízky (*epismasmos*).

a radikální reformátory kolem velekněze Menelaa, který neměl velekněžský původ. Menelaos a jeho přívrženci se snažili strhnout vládu na sebe za pomoci Antiocha IV. Ten se v doprovodu Menelaa pokusil zmocnit pokladu v jeruzalémském Chrámu (aby mohl zaplatit kontribuční poplatek Římanům, – viz 1 Mak 1,20–28). To vedlo k naprosté diskreditaci radikálního reformního křídla. Umírněné jasonovské křídlo získalo posléze v Jeruzalémě převahu. V odvetu za to zakázal král Antiochos IV. roku 168/167 př. n. l. ediktem vyznávat židovské náboženství (tj. kult, obřizku, dodržování specifických předpisů, sabatu, čtení Písma, což šlo tak daleko, že posvátné svitky byly páleny), Jeruzalém vyplenil a jeruzalémský Chrám přeměnil na chrám Dia Olympského, resp. Baala ha Šamajim. Josephus Flavius popisuje Antiochova protizidovská nařízení v Židovských starožitnostech (XII,5,4 – § 250–256) podobně jako knihy Makabejské:

„Zcela vyplenil Chrám tím, že odvezl posvátné nádoby, zlaté svícny a kadidlové nádoby a neponechal ani závěsy zhotovené z byssu a šarlátu. Rovněž vyraboval ukrytou pokladnici a nenechal na místě vůbec nic cenného, takže Židy obrátil v hluboký zármutek. Dokonce jim zakázal přinášet každodenní oběť, vyraboval celé město, pobil část občanů a druhou včetně žen a dětí odvedl do zajetí, celkem deset tisíc lidí. Nejkrásnější části města nechal zapálit a hradby zbořit, v Dolním městě zbudoval hrad, který byl velmi vysoký a ovládal Chrám. Tento hrad opevnil vysokými zdmi a umístil do něj makedonskou posádku; v ní byli i bezbožníci a hanebníci z lidu, kteří svým spoluobčanům způsobili mnoho utrpení. Na místě oltáře nechal král zbudovat jiný, porážel na něm vepře a tak přinášel oběti, jež nebyly dovoleny ani podle Zákona, ani při bohoslužbě. Poté nutil Židy, aby se vzdali uctívání svého Boha, uctívali jeho vlastní bohy, aby jim v každém městě a vesnici budovali oltáře a denně jim obětovali vepře. Dále jim zakázal obřezávat syny a těm, kteří by se tomu protivili, hrozil tresty. Aby donutil lid poslouchat jeho rozkazy, ustanovil zvláštní úředníky. Bohužel se mnozí Židé královským příkazům podřídili, někteří dobrovolně, jiní ze strachu před hrozícím trestem. Nejvznešenější a šlechtění na něj přesto nedbali a cenili si otcovských zákonů více než trestů, jimiž bylo těm, kdo odporovali, vyhrožováno. Proto jich byl každý den značný počet za strašného mučení popraven: byli bičováni, mrzačeni a poté přibiti zaživa na kříž. Avšak ženy a obřezaní chlapci byli na příkaz krále zardoušeni a tito (chlapci) byli pověšeni na krk svých ukřižovaných rodičů. Nalezl-li se posvátný spis nebo svitek Zákona, tak byly spáleny, a ti, u nichž byly nalezeny, byli jako zločinci popraveni“ (srov. např. 1 Mak 1,41–46. 2 Mak 6,1–11).

Dá se předpokládat, že na tomto zákazu a náboženské reformě měli účast příslušníci onoho radikálního reformního hnutí.¹⁰ I Josephus Flavius zmiňuje, že se na realizaci Antiochových nařízení podíleli leckterí Židé dobrovolně. Akce byla namířena i proti umírněným reformátorům, kteří pocházeli z kněžských kruhů a kult pro ně představoval i existenční základnu. Takto násilně prosazovaná reforma však mohla jen těžko uspět.

Proti Antiochovi a helénizačním snahám se zformoval odpor ortodoxních kruhů, tzv. chasidim (zbožných), který vyvrcholil povstáním Makabejských, jehož podnětem bylo již zmíněné znesvěcení Chrámu v roce 168/167 př. n. l., zákaz slavení sabatu, obřízky a čtení Tóry. Do čela povstání se postavil Juda Makabejský, pod jehož vedením se podařilo dosáhnout očistění Chrámu a opětovného zavedení regulérních bohoslužeb v roce 164 př. n. l. (na oslavu této události byl zaveden svátek světél – chanuka). Zastánci reformy se v Jeruzalémě uchýlili do pevnosti Akkra, která byla dobyta až roku 141 př. n. l. Juda uzavřel v roce 161 př. n. l. s Římany smlouvu o přátelství (1 Mak 8 a Josephus Flavius XII,3,6 – § 414–419). Římané tak poprvé vstupují z bezprostřední blízkosti do dějin Židů, zatím však neaktivně.

Povstání se posléze změnilo v politický zápas o národní samostatnost, který po Judově smrti v roce 161 vedl jeho bratr Jonatan, spíše však diplomat než vojevůdce. Chasidim nadále výbojnou politiku Makabejských a posléze Hasmoneovců¹¹ nepodporovali. Jejich cílů bylo dosaženo, když král slíbil obnovení náboženské svobody a do velekněžského úřadu byl dosazen legitimní velekněz Alkimos¹², který se však s nimi dostal vzápětí do konfliktu. Alkimos byl postavou velmi rozporuplnou, hlavní jeho snahou bylo (podle 1 Mak 7) dosáhnout velekněžského úřadu. Jejich hnutí se posléze rozštěpilo na několik proudů. V období makabejských válek se vytváří nové pojetí dějin spásy, tj. jednání Boha s vyvoleným národem, radikalizuje se myšlenka dne Hospodi-

10/ V současném bádání se stále více prosazuje názor, že na onom protizidovském ediktu Antiocha IV. měly významný podíl samy židovské kněžské kruhy, neboť edikt prozrazuje značně detailní znalost židovského náboženství.

11/ Rodové jméno Makabejských.

12/ Alkimos měl sádokovský („áronovský původ“ – viz 1 Mak 7,14) původ, nicméně patřil také k umírněným helénistům. Skupinou chasidim byl zpočátku uznáván, avšak nedlouho po svém nastolení do velekněžského úřadu jich nechal na 60 popravít. Mezi ním a Makabejskými došlo k otevřenému konfliktu, takže musel z Jeruzaléma uprchnout, v roce 161 př. n. l. byl však znovu uveden do úřadu. Byl ve spojení se Seleukovci a měl v úmyslu nechat dokonce strhnout vnitřní chrámovou zeď, aby tak umožnil přístup do Chrámu i nežidovským návštěvníkům. Krátce nato zemřel, což zbožní Židé chápali jako Boží trest. Viz Josephus Flavius, Žid. starož. XII,10,3.6. (§ 396–401; 413). Hodnocení Alkimovo je jak u Josepha Flavia, tak v 1 Mak 7 značně negativní. Josephus Flavius hovoří v XII,10,6 (§ 414) o tom, že po smrti Alkimově „předal lid Judovi velekněžskou důstojnost“.